

On İkinci Uluslararası Bilād-ı Şām Tarihi Sempozyumu Tanıtımı (2-5 Haziran 2024 Amman & İrbid – Ürdün Hāşimī Krallığı)*

BARIŞ ÇAKAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye
Eskişehir Osmangazi University Faculty of Theology, Türkiye
b.cakan@ogu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4768-2689>

Uluslararası Bilād-ı Şām Tarihi Sempozyumları (المؤتمرات الدولية لتاريخ بلاد الشام) hatırı sayılır bir geçmişe sahip olup günümüz İslam dünyasında seri halinde devam eden en istikrarlı bilimsel toplantılardandır. 1972 senesinde Ürdün’de, dönemin Ürdün Üniversitesi ve Dimeşk Üniversitesi Tarih Bölümü akademisyenleri tarafından bölge tarihine dair ilmî toplantılar tertip etmek üzere ortak bir komisyon kurulmasına karar verildi. Bu kararın resmî mercilere arz edilmesinden sonra, Ürdün Kraliyeti tarafından yayımlanan resmî bir kararla, Ürdün Üniversitesine bağlı *Merkezu’l-Veşāiḳ ve’l-Maḥtūṭāt ve Dirāsāti Bilādi’ş-Şām* (Arşiv Belgeleri, Yazma Eserler ve Bilād-ı Şām Araştırmaları Merkezi) kuruldu.¹ Merkez bünyesinde kurulan *Bilād-ı Şām Tarihi Komisyonu*’nun en önemli misyonu, tarihî Bilād-ı Şām coğrafyasının geçmişini ilmî ve akademik bir üslupla ortaya çıkarmak için bilimsel toplantılar tertip etmektir. Bu çalışmaların en önemli ürünü, “Bilād-ı Şām Tarihi Sempozyumları” olmuştur. Sempozyumun düzenleyici paydaşları başlangıçta Ürdün Üniversitesi ve Dimeşk Üniversitesi iken bilahare Yermük Üniversitesi de programın ortaklarından biri olmuştur. Sempozyumun en baştan beri hem Ürdün Hāşimī Krallığı tarafından, -bir defa da Suriye Arap Cumhuriyeti tarafından- resmen sahiplenilmesi ve finanse edilmesi, meşhur Ürdünlü tarihçi Prof. Dr. Muḥammed ‘Adnān el-Baḥtī’in sempozyumun düzenlenmesi konusundaki müstesna çabası ve

* Bu sempozyumun tanıtımı TÜBİTAK 2214-A Yurt Dışı Doktora Sırası Araştırma Bursu desteğiyle Ürdün’de bulunduğumuz dönemde programı takip edebildiğimiz için yapılabildiği için.

¹ <https://centers.ju.edu.jo/ar/Manuscripts/Pages/DirectorSpeech.aspx> (Erişim tarihi:18.06.2024) Bundan sonra Bilād-ı Şām Araştırmaları Merkezi şeklinde kısaltılacaktır.

yukarıda ismini zikrettiğimiz merkez komisyonunun misyonun adeta bu sempozyuma hasredilmesi gibi etkenler programın hayatiyetini ve istikrarını sürdürmesindeki en önemli etkenlerdendir.² Ürdün Kraliyet ailesinden Prens Hasan'ın (b. Tālāl) en başından beri sempozyuma verdiği özel destek ayrıca belirtilmesi gereken diğer bir husustur. 1972 senesinde teşkil edilen komisyonun çalışmaları neticesinde, günümüze kadar gelen Uluslararası Bilād-ı Şām Tarihi Sempozyumlarının tarih ve temaları aşağıdaki şekildedir.

Dizi	Tema	Yer	Tarih
Birinci	6. Yüzyıldan 17. Yüzyıla Bilād-ı Şām	Amman	1974
İkinci	1516-1939 arası Bilād-ı Şām	Dımeşk	1978
Üçüncü	Filistin	Amman	1980
Dördüncü	Erken Dönem İslam Tarihinde Bilād-ı Şām	Amman	1985
Beşinci	Abbāsiler Döneminde Bilād-ı Şām	Amman	1990
Altıncı	Selçuklu Dönemi Başlangıcından Memlükler Dönemi Sonuna Kadar Bilād-ı Şām	Dimeşk	2001
Yedinci	Bilād-ı Şām'da Vakıflar	Amman	2006
Sekizinci	Hicrî Birinci-Beşinci Asır Arası Bilād-ı Şām'da Bilimler ve İlimler (Ma'ārif ve 'Ulüm)	Dimeşk	2009
Dokuzuncu	Bilād-ı Şām'da Ziraat	Amman	2012
Onuncu	Bilād-ı Şām'da Osmanlı Kurumları ve Uygulamaları	Amman	2017
On Birinci	Bilād-ı Şām'da Siyasi, Toplumsal, İktisadi ve Dinî Kurumlar	Amman	2020
On İkinci	Hicrî İlk Beş Asırda Bilād-ı Şām'da Tarih Yazıcılığı	Amman	2024

Tablodaki verilerden anlaşılacağı üzere sempozyum farklı periyodik aralıklarla, tam olarak elli yıldan beri kesintisiz olarak düzenlenmektedir.

² Bilād-ı Şām Tarihi Sempozyumlarının genel bir tanıtımı ve değerlendirmesi için bk. 'Ulyān el-Cālūdī, "Mu'temerāt Tārīh Bilādi'ş-Şām ve Devruhu fī Teṭāvveri'l-Kitābeti't-Tārīhiyye", *el-Mecelletü'l-Ürdünniye li't-Tārīh ve'l-Āsār* 16, sy 3 (2022): 89-111, <https://doi.org/10.54134/jjha.v16i3.656>.

Her seferinde belli bir temayı gündemine alan sempozyum, Bilâd-ı Şâm tarihi araştırmacılarının müstağni kalamayacağı on yedi bin sayfayı aşan onlarca ciltlik bir kaynak haline gelmiştir. Sempozyum tarihindeki katılımcılara bakıldığında ‘Abdul‘azîz ed-Dürî, İhsân ‘Abbas, Korkîs Avvâd, Fred M. Donner, C. E. Bosworth, Walter Emil Kaegi, Hugh Kennedy gibi hem Arap hem de Batı dünyasında tanınmış, önemli tarihçilerin programa katkı sundukları görülecektir.³ Önemli bir gelenek oluşturmayı başaran sempozyum dört-beş yıllık aralıklarla icra edilmektedir. Sempozyumun on ikincisinin, Ürdün’de bulunduğumuz döneme denk gelmesi bizim için önemli bir fırsat olmuştur. Program birbirini takip eden tekli oturumlar halinde gerçekleştirildiğinden tüm tebliğleri dinleme fırsatı bulduk.

Sempozyumun himaye ve sponsorluğunu üstlenen Prens Hâsan’a ithaf edilen açılış oturumu, Ürdün Üniversitesi merkez kongre salonunda gerçekleştirildi. İlk selamlama konuşmasını, Sempozyum Düzenleme Kurulu Başkanı Prof. ‘Adnân el-Baḥîit yaptı. Ardından Ürdün Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Nezîr ‘Ubeydât ve daha sonra da Yermük Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. İslâm Messâd konuşmalarını yaptılar. Prof. Baḥîit’in konuşması, sempozyumun başlangıçtan günümüze kadar olan serencamına dair bir özet ve katkı veren herkese, özel desteği için özellikle Prens Hâsan’a bir teşekkür mahiyetindeydi. İki rektörün konuşmaları da böylesi bir sempozyumun tertip heyeti üyesi olmanın gururu ve emeği geçenlere teşekkürü ihtiva etmekteydi. Programda Dimesşk Üniversitesi Rektörü’ne de konuşma süresi ayrılmıştı ancak rektör programa katılmadı. Her üç konuşma toplamda yaklaşık yarım saat sürdü. Ardından söz sırası Prens Hâsan’a geldi.

Prens Hâsan b. Ṭalâl, şu anki Ürdün Kralı 2. ‘Abdullah’ın amcasıdır. Esasen babasından sonra ülkenin başına geçen ağabeyi Kral Huseyn b. Ṭalâl tarafından 1965 senesinde veliaht ilan edilmişti. Prens Hâsan bilahare ağabeyi Kral Huseyn tarafından 1999 senesinde şu anki Kral 2. ‘Abdullah lehine veliahtlıktan azledilene kadar otuz dört sene boyunca Ürdün Hâşimî Krallığı’nın veliaht prensi makamında kalmıştır. Hayatının oldukça aktif olan bu döneminde çok önemli tecrübeler edinmiştir. İlmî faaliyetleri her zaman destekleyen Prens Hâsan sempozyumun açılış oturumuna da oldukça hazırlıklı gelmişti. Sözü devralan Prens Hâsan’ın konuşması yaklaşık iki saat sürdü.

³ Sempozyumdaki sunulan tüm bildirilerinin künyelerini bibliyografik bir makale olarak ayrıca yayınlamayı düşünmekteyiz.

Prens Hasan, konuşmasına başlamadan evvel tüm katılımcıları Gazze’de hayatını kaybeden Müslümanlar için bir Fatiha suresi okumaya davet etti. Son derece entelektüel bir kişiliğe sahip olan Prens Hasan’ın birinci gündemi şu sıralar İslam dünyasının da ana gündemini meşgul eden Gazze meselesiydi. Özel hazırlattığı anlaşılan slayt dosyası eşliğinde Gazze meselesine dair tarihsel bir çerçeve çizerek, Siyonist projeye dair önemli değerlendirmeler yaptı. Bu güncel meseleyi sempozyumun üst teması olan Bilād-ı Şām’ın tarihi ile ilişkilendirerek sözü konuşmasının ikinci gündemi olan On İkinci Uluslararası Bilād-ı Şām Sempozyumu’na getirdi. Tarihî gerçeklerin belgelere dayalı, olabildiğince tarafsız şekilde değerlendirilmesi ve neticede böylesi ilmî toplantılarla ortaya çıkarılmasının önemine vurgu yaptı. Soğukkanlı duruşu ve son derece teenniyle konuşması doğrusu dikkat çekiciydi.

Prens Hasan daha sonra elindeki sempozyum kitapçığını açarak tebliğ başlıklarını ve tebliğ sahibi araştırmacıları tek tek zikredip onları taltif sadedinde kendilerine sunumları ile ilgili sorular sordu. Aldığı cevaplar karşısında yeni sorular sorarak konunun daha da açılmasını sağladı. Uzun ve bir o kadar da doyurucu olan açılış oturumunun, sempozyumun geri kalan kısmına katılmayacak olanlar için önemli oranda fikir verdiğini ifade edebiliriz. Daha sonra Prens Hasan’a soru sormak isteyenlere söz hakkı verildi. Soruların önemli bir kısmı bizzat Prens Hasan’ın gündeme taşıdığı Gazze meselesine dair olup politik nitelikliydi. Prens Hasan kendisine yöneltilen sorulara yılların verdiği tecrübeyle diplomatik zekasını kullanarak cevaplar verdi.

Yukarıdaki tabloda da belirttiğimiz üzere sempozyumun teması *Hicrî İlk Beş Asırda Bilād-ı Şām’da Tarih Yazıcılığı* idi. Birinci oturumun moderatörü Prof. Bahîd idi. İlk sunumu yapan, Sidney Üniversitesi’nde görev yapan Ürdünlü akademisyen Prof. Dr. Aḥmed Şubûl idi. Tebliğ konusu Bilād-ı Şām’daki sosyal tarih yazımında dönemin tarihçileri açısından coğrafya bilgisi ve kişisel tecrübenin önemine dairdi. Konuşmasında ayrıca ilk dönemlerde bölgedeki tarih yazıcılığının nasıl başladığına dair değerlendirmelerde bulundu. Dönemin siyasi gelişmelerinin, tarihçilerin dikkatini nasıl etkilediğini, Bilād-ı Şām coğrafyasındaki bazı tarihçilerin iktidar değişimleri ile mekan değiştirmelerine ve bunun tarih yazımına etkilerine de değindi. Oturumda ikinci sunum Ürdün Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Mehdî Revâdiye tarafından yapıldı. Revâdiye hicrî beşinci asırda Bilād-ı Şām’daki tarihî rivayetlerin aktarım ağlarına, raviler arasındaki veri geçişkenliklerine ve bilgilerin karşılıklı etkileşimine dair

teknik, metodik bir içerik sundu. Hazırladığı sunumu yansıdaki görsellerle desteklemesi, bu teknik konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sağladı. Üçüncü konuşmacı günümüz İslam dünyasının tanınmış tarihçi ve muhakkiklerinden Prof. Dr. Beşşār ‘Avvād Ma‘rūf idi. Onun konusu Dimeşkli muhaddis Velīd b. Muslim (ö. 195/810) örneğinde Bilād-ı Şām’ın yetiştirdiği megazi yazarlarıydı. Velīd b. Muslim’in megazi rivayetleri üzerinden, onun konumuna dair tespitlerde bulunan tebliğci, megazi kelimesinin terimleştiği dönemde, günümüzdeki gibi Hz. Peygamber’in (sav) savaşları anlamında olmadığını, daha geniş bir anlamı ifade ettiğini özellikle vurguladı. Oturumun son tebliğcisi Yermük Üniversitesi Tarih Bölümünden Doç. Dr. Muḍār ‘Adnān idi. Onun tebliğ konusu ise hicrî 199’da vefat eden Dimeşkli tarihçi Heyşem b. ‘İmrān el-‘Ansī idi. Heyşem’in günümüze ulaşan bir eseri olmadığı için, tebliğci onun sonraki kaynaklara geçmiş rivayetleri üzerinden bu tarihinin önemini ve tarihçiliğini değerlendirdi.

İkinci günün öğleden önceki ve sonraki oturumları yukarıda bahsi geçen Bilād-ı Şām Araştırmaları Merkezi’nde gerçekleştirildi. Merkezin özel toplantılara ayrılan yaklaşık elli kişilik salonunda icra edilen oturumların önceki güne göre daha az dinleyiciyle ve daha samimi bir ortamda geçtiğini ifade etmeliyiz. İlki Hollanda’dan, ikincisi Uman Sultanlığı’ndan katılan iki Arap akademisyenin tebliğ konuları birbirine yakın olup Bilād-ı Şām’daki Süryani tarih yazıcılığına dair idi. İlk tebliğci Dr. İhşān Zūnūn es-Şāmīrī, eseri Arapçaya tercüme edilmiş Süryani tarihçi Zūknīnī’nin tarihçiliğine dair genel değerlendirmelerde bulundu. İkinci sunumu yapan Dr. Es‘ad Ḥāmūd el-‘Amīrī ise Zūknīnī’nin eserinde doğal afetleri nasıl işlediğinden hareketle tespitler yaparak onun sosyal tarihçiliğine işaret etti. Her iki tebliğci de eserin Arapça tercümesi üzerinden değerlendirmelerini yaptılar.

Oturumun üçüncü tebliği, programa Hayfa’dan katılan Filistinli akademisyen Prof. Dr. Conī İlyās Maṣṣūr’a aitti. Tebliğin konusu miladi 900’lü yılların ortasında vefat eden Hıristiyan tarihçi Agapius of Hierapolis (Arapça’daki adıyla Maḥbūb b. Koştāntīn) ve *el-‘Unvān* isimli eserine dair idi. Konuşmacı eserin içeriğine ve yazarının tarihçiliğine dair tespitlerini aktardı. Sonraki tebliğci Halep Üniversitesi’nden Dr. Hezār Fāruḥ Ebrem’in sunumu Süryani tarihçilerin eserlerinde genel anlamda Araplar ve Müslümanlara dairdi. Araştırmacının Süryaniceyi biliyor olması sebebiyle değerlendirmelerini eserlerin aslından yaptığı için daha kayda değer görüldü. Ürdünlü Prof. Dr. Fu‘ād ‘Abdurrahīm ed-Duveykāt ise sunumunda Ermeni kronik yazarlarından Ghevont’un eseri üzerinden Ermeni kroniklerin Bilād-ı Şām tarihi açısından önemini gündeme taşıdı. Basra asıllı

90 yaşındaki Ürdünlü Profesör Huseyn Muhammed el-Şamî ise meşhur coğrafyacı el-Mağdisî'nin (ö. 390/1000 civarı) Bilād-ı Şâm için kaynaklık değerine dair değerlendirmelerini paylaştı. Elinde hiçbir metin olmadan son derece sistemli, ilerleyen yaşından dolayı ağır ağır ama akıcı şekilde sunumunu yaptı. el-Mağdisî'nin eserindeki bazı bilgilerin günümüz araştırmacılarından bazıları tarafından yanlış anlaşıldığını ve dolayısıyla yanlış çıkarımlar yapıldığını, eserin bir bölümünde gemi anlamında kullanılan *bağle* (بَاغِلَة) kelimesinin katır olarak anlaşıldığı örneği üzerinden anlattı. Bu yanlış anlayışın, sözgelimi metindeki deniz seferi anlatısının, kara savaşı olarak anlaşılmasına sebep olacağı için beraberinde hatalı değerlendirmeler getireceğine işaret etti. Altı tebliğin sunulduğu bu oturumun sonunda gerçekleşen müzakere bölümünün tam bir saat sürdüğünü, sunumların sorularla daha açıklığa kavuştuğunu eklememiz gerekmektedir.

Bir sonraki oturumda yer alan dört sunumdan ilki Ürdün Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Faliş Huseyn'e aitti. Konuşmacı Filistin'deki arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan bazı papirüs evraklarının Bilād-ı Şâm'daki tarih yazımına kaynaklık değeri üzerinde durdu. Kudüs İbrani Üniversitesinden programa katılan arkeolog Profesör Tefîk De'ādile ise Emevî Halifeleri Mu'aviye b. Ebî Sufyân ve 'Abdumelik b. Mervân'ın bazı kış aylarını geçirdiği Sinberâ sarayına dair kazı çalışmalarında elde edilen bulguları görsellerle anlattı. Daha çok Emevîlerin diğer sarayları ve Bizans Dönemi sarayları ile teknik mukayeselerde bulundu ve sanat tarihi açısından değerlendirmeler yaptı. Ürdünlü arkeolog Dr. 'Ali Yûnus el-Menâşir ise Ürdün'ün kuzeydoğu bölgesindeki bazı taşlara kazınmış kitabelerin Bilād-ı Şâm tarihi için önemini, bir arkeolog gözüyle değerlendirdi. Ürdün Âl-i Beyt Üniversitesinde görev yapan Prof. Dr. 'Ulyân 'Abdulfettâh el-Câlûdî ise hicrî beşinci yılın sonuna kadar Bilād-ı Şâm'daki Selçuklular hakkında yazılan literatüre dair bir sunum yaptı.

Sempozyumun üçüncü günkü iki oturumu İrbid kentindeki Yermük Üniversitesi'nin ev sahipliğinde gerçekleşti. Ürdün Üniversitesi tarafından sempozyum katılımcılarına tahsis edilen otobüsle Amman'dan İrbid'e hareket edildi. İlk oturum *İlmî Araştırmalar* binasındaki merkez konferans salonunda gerçekleştirildi. Üniversite yönetimini temsilen Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Aşmed Rebâbî'a yaptığı selamlama konuşmasında, sempozyum tarihinde ilk defa Yermük'ün de ev sahipliği yapmasını heyecanla karşıladıklarını ve memnuniyetlerini dile getirerek başarı dileklerini ifade etti. Sabah oturumunu yönetecek olan moderatör Edebiyat

Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Muḥammed ‘Anākira tarih bölümü öğretim üyesiydi. Oturumda Yermük Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Dr. Riyâd Ḥammûde 379/990 tarihinde vefat eden tarihçi Ebû Suleymân Muḥammed b. ‘Abdullah’a ait *Tārīhu’l-‘Ulemâ ve Vefeyâtihim* isimli eseri tanıttı. Tarihçinin eserindeki metodolojisine dair değerlendirmelerini paylaştı. Ürdünlü tarih araştırmacısı Dr. Ra’ûf ‘Abdullah da önceki sunuma benzer şekilde Ebu’l-Ḥasen ‘Ali b. Muḥammed el-Ḥennâî’nin (ö.428/1037) tarih yazıcılığına dair bir sunum yaptı. Yermük Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinden Prof. Dr. ‘Ömer Salih el-‘Ömerî ise Ebu’l-Ḥasen Ali b. Muḥammed el-Rib’î’nin (ö.444/1052) yüz elli sayfa hacmindeki *Feḏâilü’ş-Şâm ve Dımaşq* isimli eserindeki tarih yazıcılığına dair tespitlerini aktardı. Ürdünlü akademisyen Dr. Muḥammed Ḥuleyfât ise hicrî dördüncü ve beşinci asırlarda Dimeşk’e gelen tarihçilere ve o dönemde Dimeşk’te mevcut tarih yazım hareketindeki rollerine değindi. Oturumun son tebliğcisi, Suudi Arabistan’daki Prenses Nevre bint ‘Abdurrahman Üniversitesi’nde öğretim üyesi olan Prof. Dr. Munîre el-Ḳahtânî’nin sunumu, Ürdün’e gelemediğinden programa gönderdiği ses kaydı dinletilerek gerçekleştirildi. Onun tebliğ konusu İbn ‘Asâkir’in en önemli rivayet kaynaklarından biri olan Ebû’l-Ḥasen er-Râzî’nin (ö.347/956) fethinden kendi dönemine kadar Dimeşk idaresinde görev almış emirleri anlattığı eserine dairdi. Günümüze ulaşmayan bu eserin hatırı sayılır bir hacimdeki rivayetlerini İbn ‘Asâkir üzerinden öğrenmekteyiz. Oturum soru cevap faslı ile nihayete erdi.

Öğleden sonraki oturumda dört tebliğ sunuldu. İlk tebliğ genç araştırmacı Dr. İhâb Muḥammed Zâhir’e aitti. O tebliğinde Muḥammed b. Sa’îd el-Ḳuşeyrî’nin (ö.334/945) tarihçiliği üzerine bir takdimde bulundu. İkinci tebliğin sahibi Abdulmecid İbrâhîm el-Ḥâc, Alman oryantalistlerin Ebû Zur’a ed-Dimeşkî’ye yaklaşımlarını genel anlamda özetledi. Sonraki tebliğin konusu meşhur coğrafyacı el-Maḳdisî ile ilgiliydi. Dr. ‘Adnân Muḥammed, el-Maḳdisî’nin en bilinen eseri *Aḥsenu’t-Tekâsîm*’deki metodolojisine dair bir sunum gerçekleştirdi. Yermük Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Velîd Şubḥî el-‘Arîd ise hicrî beşinci asırda yaşayan bir diğer Beytülmaḳdisli tarihçi Ebû’l-Meâlî Muşrif b. Murcî’nin eseri *Kitâbu Feḏâili Beytulmaḳdis* üzerinden onun tarih yazım metoduna dair çıkarımlarını sundu. Oturum moderatörü, açıklamadığı bir sebepten ötürü soru cevap bölümü yapılamayacağını bildirerek özür diledi ve oturumu sonlandırdı. Böylelikle İrbid’deki program son buldu.

Programın dördüncü ve son gününde Bilād-ı Şām Araştırmaları Merkezi program salonunda tek oturum gerçekleştirildi. Ürdünlü akademisyen Prof. Dr. Semîr Mahmud sunumunda hicrî dördüncü asırda yaşamış olan şair Ebû'l-Ḥasen et-Tihâmî'nin şiirlerinin Bilād-ı Şām tarihi için kaynaklık değeri üzerinde durdu. Şiirlerdeki tasvirler ve satır arasındaki bilgilerden dönemin siyasi ve sosyal hayatına dair tespitlerini örneklerle açıkladı. İkinci tebliğ sahibi Prof. Dr. İbrâhîm es-Se'âfîn de benzer şekilde Ebû'l-'Alâ el-Ma'arrî'nin şiirlerinde kendi döneminin sosyal hayatına dair bulunduğu izleri katılımcılarla paylaştı. Programa Beyrut'tan katılan genç araştırmacı Dr. Meryem Sa'îd el-'Ali ise İbn 'Asâkir'in eserinde geçen Dâru Ḥadîce'nin nerede yer aldığına ve dönemin ilmî hayatına dair rolüne yönelik tespitlerini paylaştı. Lübnan'dan katılan bir diğer araştırmacı Dr. Cemâne Bağdrâdî ise bazı tarihçi ve muhaddislerin Trablusşâm'ın siyasi, iktisadi ve kültürel tarihine yönelik verdikleri bilgiler üzerinden metodolojileri ve aralarındaki farklılıklara dair tespitlerini paylaştı. Soru cevap bölümündeki müzakerelerle oturum daha da zenginleşmiş oldu. Bu arada Yermük Üniversitesi'nde soru cevap bölümü yapılamayan oturuma dair sorusu olanlar salondaki ilgili tebliğcilere sorularını yönelttiler.

Son oturumun da icra edilmesinin ardından Bilād-ı Şām Araştırmaları Merkezi müdürü Doç. Dr. Nedâ er-Revâbîze ve Araştırma Komisyonu Başkanı Prof. Dr. Muḥammed 'Adnân el-Baḥîṭ sözü devraldılar ve katılımcılara teşekkürlerini bildirdiler. Genel bir değerlendirmenin ardından sonraki sempozyumun teması üzerinde görüş bildirmek isteyenlere söz verildi. Öne çıkan temel görüşlerden biri Haçlı Seferleri döneminde Bilād-ı Şâm'ın tema olarak seçilmesi yönünde oldu. Bir diğer öne çıkan teklif ise Bilād-ı Şâm'ın tarihi kaynakları üzerinde yapay zeka gibi yeni tekniklerin kullanılması, bunun yöntemleri, örneklerinin konunun uzmanları tarafından masaya yatırılması oldu. Şu an için daha çok Batı'da kullanılan bu yöntemlerin tartışılması amacıyla Batılı araştırmacılardan konu uzmanlarının davet edilmesi fikri konuşulurken Prof. Baḥîṭ, hâli hazırda icra edilen on ikinci sempozyuma katkı sunmaları için çok sayıda Batılı ilim adamına özellikle davet gönderildiğini ve hiçbirinin olumlu yanıt vermediğini, bunun temel sebebinin ise Gazze meselesindeki tutumlarından kaynaklandığını düşündüğünü ifade etti. Neticede sonraki sempozyumun da zamanı geldiğinde duyurulacağı ve tüm ilgili araştırmacılarının katkılarının kendilerini memnun edeceği merkez yönetimi tarafından ifade edildi.

Dört günlük bu programı takip edebilmek bizim için de önemli bir tecrübe oldu. Tanıştığımız ve araştırma alanımıza yakın bulduğumuz bazı

Arap akademisyenlerle verimli diyaloglarımız oldu. Ufkumuzu açan görüş ve tavsiyeleri bizim için oldukça önemliydi. Özellikle Prof. el-Bahî'tin ilerleyen yaşına rağmen, bir elinde bastonuyla diğer elinde önündeki yazıları okumak için büyüteciyle sempozyumun tüm oturumlarını takip etmesi programdaki özellikle genç araştırmacılar için oldukça motive edici idi. Ayrıca Prof. el-Bahî'tin, bir oturumda merhum tarihçi 'Abdul'azîz ed-Dürî'nin bir öğrencisini, hocasının hatırasına hürmeten en öne oturtması da takdirle karşılanan bir tutum oldu.

Tüm tebliğler Arapça sunuldu. Bunun yanı sıra zaman zaman fasih Arapça dışında mahalli kelimeler kullanan hatta tebliğini tamamen Ammice denilen halk Arapçasıyla sunan tebliğciler de oldu. Son olarak Bilâd-ı Şâm Araştırmaları Merkezi'nin basacağı bu son sempozyumun metinleri ile birlikte, başlangıcından günümüze kadar tüm sempozyum kitaplarının İstanbul'daki İsam Kütüphanesi'ne kazandırılması için iki kurum arasında yaptığımız aracı görüşmelerin, gerekli prosedürlerin tamamlanmasından sonra olumlu sonuçlanacağını umduğumuzu da ifade etmek isteriz.

Sempozyumdan Bazı Kareler

Fotoğraf 1: Sempozyumun açılış oturumu.

Fotoğraf 2: Prof. Dr. Beşşâr 'Avvād Ma'rūf sunumunu yapıyor.

Fotoğraf 3: Prof. el-Baḥīt notlarını inceliyor.